

יוהאן הווינחה

בסתיו ימי-הביניים

תרגם מאנגלית
אהרן אמיר

הקדים מבוא
משה ברש

מוסד ביאליק • ירושלים

תוכן העניינים

ז	משה ברש : עם הספר [מבוא]	
1	מבוא למהדורה האנגלית הראשונה	
3	מהלכם העז של החיים	פרק ראשון :
21	הפסימיות ואידיאל החיים הנשגבים	פרק שני :
42	התפיסה ההיירארכית של החברה	פרק שלישי :
51	רעיון האבירות	פרק רביעי :
60	חלום הגבורה והאהבה	פרק חמישי :
67	מיסדרי-אבירות ונדרים	פרק שישי :
74	הערך המדיני והצבאי של הרעיונות האביריים	פרק שביעי :
85	פנים חדשות לאהבה	פרק שמיני :
95	מוסכמות האהבה	פרק תשיעי :
102	ראיית-החיים האידיאלית	פרק עשירי :
111	ראיית המוות	פרק אחד-עשר :
122	המחשבה הדתית מתגבשת בדימויים	פרק שנים-עשר :
144	טיפוסים של חיי-דת	פרק שלושה-עשר :
155	הרגישות הדתית והדמיון הדתי	פרק ארבעה-עשר :
163	הסמליות בירידתה	פרק חמישה-עשר :
175	השפעות הריאליזם	פרק שישה-עשר :
180	המחשבה הדתית מעבר לגבולות הדמיון	פרק שבעה-עשר :
185	דפוסי-המחשבה וחיי-המעשה	פרק שמונה-עשר :
199	האמנות והחיים	פרק תשעה-עשר :
217	הרגש האסתטי	פרק עשרים :
225	השוואת הביטוי המילולי והפלאסטי [א]	פרק עשרים-ואחד :
250	השוואת הביטוי המילולי והפלאסטי [ב]	פרק עשרים-ושניים :
267	בואה של הצורה החדשה	פרק עשרים-ושלושה :

עם הספר

מעטים הספרים שהוכרו כספרי-מופת בזמן הופעתם, והם שומרים על תוארם זה גם בחליפת הזמנים והשתנות המסיבות. מעטים מזה הספרים, שמלבד היותם שואבים ממקורות חדשים או מסיקים מסקנות חדשות ומתייחדים ביכולתם לפרש ולהאיר חטיבת-עבר שלימה, שזו שעושה אותם מופת לדורם ולדורות, הם גם מצוינים בכושר להציג אותה חטיבת-עבר במוחשיות רבה, כמו חיה, לפני הקורא. ספרים מעטים אלה, שנתמזגו בהם מחקר מדעי ואופי אמנותי, נעשים בעצמם לגורמים מעצבי תרבות. הספר המוגש בזה לקורא העברי מוכתר בכל התארים האלה. כאשר הופיע 'בסתיו ימי-הביניים' בשנת 1919 ראו בו מיד יצירת-מופת והשוו אותו ל'תרבות הרנסאנס' של יעקב בורקהארט. אף היום, יותר מיובל-שנים לאחר הופעתו הראשונה, נחשב 'בסתיו ימי-הביניים' כספר-מופת במובנים רבים: הוא דגם של כתיבת היסטוריה של הרוח, של ציור תמונה רחבת-ידיים של תרבות מסוימת, והוא יצירה ספרותית סגולית. כמה וכמה מרעיונותיו שהועלו במהלך הניתוח ההיסטורי שלו השפעתם ניכרת במחשבה המודרנית (נסתפק בציון הפרקים על האמנות ועל הסימבוליזם).

מחברו של הספר, ההיסטוריון והוגה-הדעות ההולאנדי יוהאן הווינחה, מוכר לקורא העברי מתרגום ספר אחר מספריו, 'האדם המשחק' (מוסד ביאליק, תשכ"ו). אך לעומת 'האדם המשחק', שהוא חיבור עיוני-שיטתי ובו מרצה הווינחה את תורת התרבות שלו, 'הסתיו של ימי-הביניים' הוא ספר היסטורי, המתאר תקופה ותרבות מסוימת, היא התרבות הבורגנדית בשלהי ימי-הביניים.

תרבות זו העסיקה את הווינחה במשך זמן רב, והוא ראה בה אחד המקורות העיקריים לחיי הרוח של אירופה המודרנית. הוא דן בביטוייה השונים של תרבות זו והוא מוצא בהם מגמה משותפת, שבאה לידי מימושה המובהק ביצירתו של הצייר ואן-אייק: היא המגמה לתצפית מפורטת ומדויקת בעולם הסובב אותנו, ההשתקעות במציאות הארצית והיכולת (והרצון) לתאר אותה. מגמה 'ריאליסטית'

עם הספר

זו היא סימן-ההיכר של התרבות האירופית — במיוחד הבורגנדית — במאה החמש-עשרה. הוזינחה שואל למקורותיה של מגמה זו.

ההיסטוריונים של המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים ראו בריאליזם זה ניתוק מן המסורת של ימי-הביניים. הם ראו בתרבות הבורגנדית כעין השתקפות של הלכי-הרוח הראציונאליסטיים של זמנם שלהם, וגילו בה מגמות חילוניות מפורשות. בפניית-העורף למורשת הדתית-הסימבולית של ימי-הביניים, כך סברו אותם היסטוריונים, מציינת התרבות הבורגנדית ראשיתה המודעת של התקופה המודרנית. הוזינחה אינו נכנס בפולמוס גלוי עם חוקרים אחרים, אולם ברקע ספרו עומדת תמיד השאלה, האם הגישה הראציונאליסטית נכונה היא. כלום לא ניתן להבין את הריאליזם של ואן-אייק ושל הסופרים, האמנים והתיאולוגים בני-זמנו, כפרי הבשל של מסורות ומגמות מימי-הביניים דווקא, כסתיו הפורה ורווי-הצבעים של ימי-הביניים? ואכן, עניינו ההיסטורי של הספר שלנו הוא להראות, כי הצימאון למציאות במאות הארבע-עשרה והחמש-עשרה, הריאליזם המדהים של הציירים, המוחשיות היתירה בדברי הסופרים ובחזונות המיסטיקאים אינם מציינים התחלה של תקופה חדשה, אלא הם הבשלה אחרונה ומימוש מלא של מגמות, שפעלו במשך מאות בשנים. התרבות והאמנות של בורגונדיה אינן ריניסאנס, הן 'הסתיו' של ימי-הביניים.

הנחה היסטורית זו סתרה, כאמור, את התפיסות המקובלות בזמנו. היה בה חידוש רב, והיא בהכרח עוררה ויכוח ופולמוס. אך לא פחות מחדשת וסוטה מדפוסים מקובלים היתה גם הדרך שבה הגיע הוזינחה אל הנחתו זו. אין הוא מנתח תהליכים חברתיים, מדיניים או אחרים, כמנהגם של ההיסטוריונים, ואין הוא נזקק למינוח 'מקצועי'. יתר על כן: בספר שלפנינו אין הוזינחה מספר עלילה כלשהי, אין הוא עוקב אחרי התפתחויות כלשהן, ואין בעצם מקום להבחנה בין מוקדם ומאוחר. עיסוקו של הוזינחה מתמקד בתיאור רחב-ידיים של מצב. במקום התהליך הדינאמי של האירועים המתרחשים מעמיד הוזינחה תיאורו של מצב, כאילו הזמן אינו תופס בו. מבחינה זו של תיאור מצב יציב יש זיקה רוחנית עמוקה בין הצייר ואן-אייק, שאפשר שהוא גיבורו הראשי של הספר, ובין הוזינחה עצמו. עינו החדה של ואן-אייק נתברכה בכושר-קליטה כמעט בלתי-מוגבל, אמנותו נוטה לתיאור פאנוראמה, ומכחולו ניחן ביכולת לחשוף את ממדיו הכמוסים של כל פרט במציאות, אך מעטים ביצירתו יסודות העלילה הדראמאטית, ההתרחשות. אפשר לומר, כי במקום גישתם הרגילה של ההיסטוריונים (תיאור עלילה המתרחשת בזמן) שם הוזינחה בספרו את גישתו של הצייר. אין הוא מספר תולדות, אלא מתאר מציאות שהוא מסתכל בה.

עם הספר

אולם מה היא בעצם המציאות, שבה מסתכל הווינחה ואותה הוא מתאר ? מה טיבה המדויק ומה מרכיביה הסגוליים ? מבקריו של הווינחה ציינו, כי 'המציאות', שבה הוא דן, סוטה אף היא ממה שהאסכולות ההיסטוריות השונות נוהגות להבין במושג זה. אין הווינחה מתאר כלל את המדינה, את סדרי הממשל והמינהל, אין הוא נותן דעתו על גורמים כלכליים ועל תהליכי ייצור ושיווק. הווינחה אמנם פותח את ספרו בתיאור תנאי החיים הקשים ששררו בתקופה המתוארת, ובשאר הפרקים בוקעת ועולה מדי פעם הארציות ותופסת את תשומת דעתו של הקורא. אולם כל אלה אינם אלא רקע ; הנושא העיקרי של 'בסתיו ימי-הביניים' אינה המציאות הממשית, אלא מה שהווינחה מכנה לפעמים בשם 'החלומות' של התקופה, היינו : הלכי-הרוח, האידיאלים השוררים והדימויים האוטופיים של החברה הבורגנדית בשלהי ימי-הביניים. ב'מציאות' שהווינחה מתאר אותה תופסים יסודות אלה מקום מרכזי.

יחסם של אדם וחברה אל האידיאלים שלהם, האופן שבו הם משליכים כלפי חוץ את משאלות-לבם, קובעים את דמותם. בפרק השני של הספר שלפנינו אומר הווינחה, כי בכל הזמנים נתקיימו שלוש גישות-יסוד אל החיים האידיאליים. הגישה האחת כרוכה בשלילתה של המציאות הארצית ; האידיאל, שהוא מושלם מטיבו, אינו יכול לדור במציאות הארצית הפגומה, הוא משוכן בתחום שהוא מעבר לעולם הזה, וכדי להגיע אליו חייב אדם לנטוש את הארציות. זו היתה גישתה של הנזירות. הגישה השנייה היא הניסיון לשפר ולשכלל את מציאות החיים עלי אדמות, ולקרבם בהדרגה אל האידיאל. גישה זו מקובלת בחברה החילונית-המודרנית, המאמינה ב'קידמה' והמשתיתה את תפיסת-עולמה על הנחות אופטימיות. החברה המתוארת בספרו של הווינחה אינה שוללת באופן עקרוני את העולם הארצי, אך גם אינה יודעת את האופטימיות השטחית של האמונה ב'פרוגרס'. חברה זו מגלמת גישה שלישית, שהווינחה מכנה אותה גישת החלום. חברה זו מציירת תמונה דמיונית של חיים אידיאליים, וההשתקעות באותה מציאות דמיונית נעשית למרכיב רב-חשיבות בתרבות כולה. נדמה כי מותר כאן לדבר על אוטופיה כמרכיב של חיי תקופה וכאספקלריה שלהם גם יחד. במרכז ספרו של הווינחה עומד הניסיון לתאר את אופי האוטופיות של שלהי ימי-הביניים, ולדון במסכת היחסים הסבוכה שבין שתי רמות של מציאות : מציאות החלום והמציאות הארצית-הריאלית. לאור זיקה הדדית זו מנתח הווינחה את האידיאל של האבירות, את דפוסייה של האהבה, את דימויהם ומגמותיהם של החיים הדתיים ; לאורה של מסכת-יחסים זו הוא גם מנתח את ביטוייה הממשיים-המיוחדים של התרבות, ובראש-וראשונה של הציור.

עם הספר

בכל אלה, בחשיפת מקורותיו של הריאליזם של שלהי ימי-הביניים, בגישתו
התיאורית-ציורית אל מציאות העבר, בהתמקדותו ב'חלומות' התקופה, תרם
הוזינחה תרומות רבות-משקל להבנת התרבות העשירה של ימי-הביניים
המאוחרים ולגישה ההיסטורית בכלל. בהצבתו המוחשית ומלאת-החיים של
העבר לנגד עיניו של הקורא הוסיף גוון רווה לחיי-הרוח של זמננו.

משה ברש